

BEFEJEZETLEN SOROZATOK

Sorozatok kiadása különösen a tudományos könyvkiadás feladata, de a folyamatoság fenntartásának nehézségei miatt, súlyos gondja is. Mind a feladat fontosságát, mind a teljesítéssel járó nehézségeket jól látta a Magyar Tudományos Akadémia. Másfélszázados könyvkiadásának történetében, az első mintegy huszonöt év kívánalmi, elképzelései, próbálkozásai – néhány évvel a szabadságharc befejezése után – sürgetően követelték, hogy a feladat teljesítésére elhatározó lépések történjenek. Az első és hosszú ideig legjelentősebb kezdeményezések és vállalkozások azon a tudományterületen figyelhetők meg, melyre a XIX. század polgári nacionalizmusa historikusnak mutakozó gondolkodásmódja általában, a magyar nemzettudatnak a szabadságharcot követő elnyomás következtében folytonos veszélyeztetettsége pedig különösen a figyelmet terelte: a történettudomány területén. Ha tehát e rövid áttekintésben főleg a történelem művelését közvetve vagy közvetlenül szolgáló sorozatokról fog mintegy példaként szó esni, ez e sorozatoknak az akadémiai könyvkiadásban ténylegesen jelentkező akkori túlsúlyából következik. Mert, mint Fráter Jánosnének néhány éve (1974) megjelent, a Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságainak 1854–1949 közötti működését bemutató hasznos munkája mutatja,¹ a sorozatok kiadásának egészében a Történeti Bizottság tevékenységét a többi állandó bizottság ilyen irányú fáradozásai és eredményei csak mintegy kísérték, az arányokat megőrizve körülvették és helyell-közzel kiegészítették.

Már megalakulásának évében (1854) a Történeti Bizottság megállapítja „a haza és a tudomány kétségkívül főleg az Akadémiától várja, hogy a hazai történelem kútfőit összegyűjtse, a tudomány gazdagítására szolgálókat közzétegye, így a criticali vizsgálatnak anyagot nyújtván . . .”² Ez az állásfoglalás a hazai történelem kútfőivel való törődésben teljességet csak a *gyűjtő* munkában ismer. A kiadást, közzétételt a tudomány gazdagítására szolgálókkal kapcsolatban látja szükségesnek, egy nyilvánvalóan szelektív nézőpontot juttatván kifejezésre. A „criticali vizsgálat” pedig a közzététel után válik lehetővé is, szükségessé is. Két tanulsággal szolgál a történeti kútfőkkel való foglalkozás rövidre fogott

¹ FRÁTER JÁNOSNÉ: A Magyar Tudományos Akadémia Bizottságai 1854–1949. Budapest 1974. (MTA Biz.)

² Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának Iratai 1/1854, ezt a kéziratot és a sorban utána következő jegyzőkönyveket használtam e vázlat elkészítése során (Jzkv.), de nagy segítséget nyújtott a tájékozódásban FRÁTER JÁNOSNÉ egy másik dolgozata: A MTA Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Budapest 1966. (Tört. Biz.) A jegyzőkönyvek idézésénél, ahol a füzet vagy csomó lapszámozva (számozva) nem volt, az ülés keltét említem. – Meg kell köszönnöm azt a szíves segítséget, amit Dr. Körömendy Kinga részéről tapasztalhattam.

programja. A források kiadása függ a gyűjtéstől, de ez, mint majd látjuk, különleges kiválasztás tárgya. A szöveg kiadása pedig el van választva a szöveg „criticai vizsgálatától”. Ez utóbbi szempont általános érvényű és nemcsak a monografikus szövegkritikára, hanem a szövegkiadás kritikai *gondozására* is vonatkozik. És valóban, ezek a szempontok érvényesültek is az akadémiai forrássorozat-kiadásokban és nemcsak a Történeti Bizottság kiadványaiban. Hogy azután ez milyen következményekkel járt, látni fogjuk. Az első következmény azonnal nyilvánvaló. A történeti kútfők gyűjtésének elsőszámú haszonélvezője az Akadémiai Könyvtár kéziratára lesz és nem maga a forrássorozat-kiadás.

A nagy vállalkozás elindítása nem nélkülözte a legalább formailag körültekintő tervszerűséget. A Történeti Bizottság már 1854 novemberében úgy határozott, hogy a hazai történeti kútfők kiadása három osztályban történik. A *Monumenta Hungariae Historica* tehát magába foglalja az okleveles (Diplomataria), elbeszélő források (Scriptores) és historiográfiai emlékek (Magyar Történetírók Tára) sorozatos kiadványait.³ A mintakép nyilvánvaló: a kor legtekintélyesebb, legszínvonalasabb és igen eredményes európai vállalkozása a *Monumenta Germaniae Historica*.⁴ Igazában a mintakép követése csak távolról és bizonytalanul történt. Nem is lehetett másként, hiszen a forráskiadási elképzelések megvalósításának határt szabott a hazai forrásanyag sajátos természete; mert míg a német *Monumenta* jelentősebb, hatásosabb részében az 1820-as években elkezdett (Pertz-féle) *Scriptores* közzétételét jelentette, s az oklevélkiadások az uralkodói oklevelek bár igen tekintélyes körére korlátozódtak,⁵ a magyar utánzási kísérletben kezdettől fogva a középkori elbeszélő forrásanyag ijesztően szegényes volta, s a későbbinek vegyes értéke miatt az okleveles anyag kiadására fordított a Magyar Akadémia gondot. Hiszen, mint előbb idézett alapvető állásfoglalásában mondja, „az egyetemes magyar okmánytár kiadását is a haza méltán az Akadémiától igényelheti”. Az „egyetemes magyar okmánytár” megvalósítása már csak azért is figyelmet igényelt magának, meg gondot és vesződséget, mert történelmünk alakulása folytán más nemzetek múltját megvilágító forrásműfajok nálunk szinte teljességgel hiányoznak.⁶ De meg a múltbeli tájékozódást lehetővé tevő okleveles forrásanyagunk is egyoldalúan túlnyomó részt birtokjogi jellegű. E ténnyel a forrássorozatok tervezői és megvalósítói is számoltak és ezért vállalkozásuk diplomatikai egyoldalúságát, amennyire lehet ellensúlyozandó – bár csak több mint egy évtizeddel az indulás után –, szükségesnek látták a Magyar Leveles Tár megindítását: „vagyis – mint a Bizottság mondja – magyar nyelven írt levelek gyűjteménye, melyek mind az országos és egyházi, mind a műveltségi, beléleti és nyelvtörténetbe kúföül szolgálna . . .”⁷ Igaz, hogy a nézet XVIII. századi előzményt is magáénak mondhat – Pray *Epistolae procerum regni*

³ Jzvk. 1854. novemberi ülés és Tört. Biz. 15.

⁴ *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover és Berlin 1826-tól. Eddig több, mint kétszáz kötet jelent meg, a könyv formátuma szerint „in folio”, „in quarto”, „in octavo” elnevezésű sorozat-csoportokban, melyek öt főosztályba kerültek: *Scriptores*, *Leges*, *Epistolae*, *Diplomata*, *Antiquitates*.

⁵ *Diplomata Karolinorum* (1), *regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* (2), tehát Kis Pipintól Kövér Károlyig.

⁶ Ilyenek pl. az obituariumok (necrologiumok) vö.: MGH, *Antiquitates* 2°, *Necrologia Germaniae*.

⁷ Jzvk. 1858. jún. 14. Báró Eötvös József elnökön kívül csak Szalay László, Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv tagok voltak jelen (ceruzával jegyezte Toldy).

*Hungariae*⁸ – de a magyar nyelven írt levelek szükségképpen későbbi jelentkezését tekintve, ezen előzmény folytatásának nem mondható.

Még később, évtizedekkel az indulás után, 1890-ben, a Bizottság akkori elnöke, Fraknoi Vilmos egy a már hosszan tartó gyakorlat által szentesített elvet mond ki, megvonva a forráskiadó tevékenység időbeli felső határát: „a szatmári békét követő időszak történeti forrásainak közrebocsátása a bizottság feladatainak körén kívül esik”.⁹ Ami pedig a kezdetnek a kiadandó anyag körüli tájékozódását illeti, megállapítható, hogy „az Akadémia, Múzeum és Egyetemi Könyvtár, valamint az egyes akadémiai tagok” gyűjteményeire terjed ki.¹⁰ Viszont az e gyűjteményeken kívüli, esetlegesen előkerülő forrásdarabok azonnali közlésére gondolva, létrehozták a Történelmi Tárat.¹¹ Ez a periodika kapcsolta a hazai törekvéseket egyrészt a korábbi magyar próbálkozásokhoz (Tudományos Gyűjtemény) másrészt a nagy külföldi elődökhöz (a francia maurinusok *Thesaurus anecdotorum* és *Spicilegium*ai a XVIII. században,)¹² továbbá a kortársakhoz (Deutsches Archiv, Archiv für Österreichische Geschichtskunde, Archivio Muratoriano stb.). A Magyar Történelmi Tár hamarosan folyóirattá alakult, nem adván át helyét, szerepét egy, a *Monumenta*-ba szervesen beleilleszkedő „egyetemes magyar okmánytár” szigorúbb elvek szerint megvalósuló, véglegesség igényével fellépő közlési lehetőségének. De azt kell gondolnunk, hogy a folyóirat szerkesztési és közlési esetlegességei, az esedékes számnak anyaggal, közlendővel való ellátásának vezető szempontja fölébe kerekedett a nagy forrásközlési program által kívánt átgondolt kidolgozottság, szabályosság követelményének. Ennek a feltevésnek a tarthatóságára még vissza kell térnünk, előbb azonban a forráskiadások megvalósulásának általános képét kell szemügyre vennünk. Ennek elérésében Kosáry Domokos lesz segítségünkre.¹³

A *Monumenta Hungariae Historica* végül is négy osztályban jutott közelebb a megvalósuláshoz: I. oklevéltárak (Diplomataria); II. Scriptorum (elbeszélő források); III. országgyűlési emlékek; IV. diplomáciai emlékek és az Archivum Rakocianum, II. Rákóczi Ferenc iratai, két külön sorozatban. Az egyes sorozatok kötetek szerinti megjelenésbeli előrehaladását Kosárynál jól láthatjuk,¹⁴ ezért ezt most részletekben itt nem tartom megismétlendőnek. Elég lesz az egyes osztályok megjelent kötetének számát összesítve, a következő időközökre szétbontva ismertetni.

1857–1870: 30 kötet; 1871–1880: 49 kötet; 1881–1890: 36 kötet; 1891–1900: 20 kötet; 1901–1920: 23 kötet; 1920 és 1945 között megjelent összes kötetek száma: 1. 1920-ig mintegy másfélszáz, e sorozathoz tartozó kötet jelent meg, de ennek több mint a fele az 1857–1880 között eltelt huszonhárom évben, azaz 79 kötet. 1881–1890 között a megjelent kötetek száma tizenhárommal csökken, 1891–1900 között pedig, az előző tíz

⁸PRAY G.: *Epistolae procerum regni Hungariae*. Pars I. (1490–1531) Vindobonae 1805, Posonii 1806.

⁹Tört. Biz. 26. I. (*Akad. Értesítő* 1890. 30. I.)

¹⁰Jzkv. 188. oct. 9. Jelen volt Bárány Eötvös József elnök és még Szalay László meg Toldy Ferenc tagok.

¹¹1878-tól az Akadémia 1000 Forinttal támogatja a vállalkozást. Tört. Biz. 10.

¹²MARTENE, E.–DURAND, U. *Thesaurus novus anecdotorum* I–V, Paris 1717. D'ACHÉRY: *Veterum aliquot scriptorum . . . spicilegium* I–XIII Paris 1655–1677, I–III Paris 1723.

¹³KOSÁRY D.: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Budapest 1970. 226–236.

¹⁴I. m. 226–232.

év terméséhez képest tizenhatal. De a következő húsz év kötetszáma (23) csak valamivel haladja meg az előző tíz évben megjelent kötetek számát. Igaz, hogy a kiadás nyugodt körülmények között amúgyis csak 1914-ig haladhatott volna. És az is igaz, hogy az előző tíz évben, a millenium megünneplésére készülöben, a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent tízkötetes *Magyar Nemzet Története*¹⁵ kötötte le a legjobb erőket. Meg azután, egy ilyen nagy szintézis létrejöttének pusztá ténye is azt a gondolatot sugallta, hogy a forrásanyag lényeges vonatkozásait tekintve már ismert és hozzáférhető. A forrásfeltárás kezdeti gondjainak helyét az interpretálás, az összefüggések konstruálásának ambíciói foglalták el. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen nem sokkal a *Monumenta* indulása után 1861-ben Toldy a Bizottság előadója szerint, a vállalkozás „epochális módon működött, hogy csak nagyobb pénzerő nyerésétől függ a még nagyobb erővel folyó munkálkodása”.¹⁶ A vélekedés talán optimista, de mindenesetre nem eléggé reális volt. Ugyan a „nagyobb pénzerő” valamelyes mértékben jelentkezett, 1870-től tizenötezer forint országos segély állt a Bizottság rendelkezésére, a megszokott, az Akadémia Igazgató Tanácsa által engedélyezni szokott szubvención, illetőleg rendszeres dotáción kívül.¹⁷ Ennek ellenére a sorozatok publikálásainak folyamatossága akadozott, bizonytalanná vált, végül elakadt.

Ha az okokat kutatjuk, többféle tényezővel kell számolni. De mindenekelőtt még el kell ismerni, hogy a nagy nemzeti vállalkozás *anyagi megalapozottsága* mindig vitatható volt, az Akadémia lehetőségeit, teljesítőképességét meghaladta. E bajon úgy segítettek, ahogyan legkönnyebben lehetett, a társadalom részéről az Akadémia törekvései irányában mutatkozó érdeklődést hasznosítva. Nem szabad elfeledni, hogy az Akadémiánk díszes hajlékához a nemzeti közadakozás is segített hozzájutni, még falusi táncmultságok jövedelmét is felajánlották e célra. Szinte természetes tehát, ha azt olvassuk, hogy önkéntes aláírásokkal 1856–1858 között 144 fő 159 példány megjelenését tette lehetővé.¹⁸ Ugyancsak 1858-ban a bizottság elnöke, Eötvös József báró „száz hazafi aláírót” szerzett, aki fejenként harminc–harminc forintot vállalván, összesen háromezer forint támogatással enyhítette a kiadás gondjait, viszont személyenként tizenkét kötethez juthatott.¹⁹ Az előfizetések szerzésén kívül is erre volt kényszerítve az Akadémia, illetve Történeti Bizottsága. Az 1877. június 7-én tartott ülés jegyzőkönyvéből értesülünk a következőkről. „A Bizottság előadója (Fraknoi Vilmos) bemutatja az 'Athenaeum' számláját a Teleki József gróf 'Hunyadyak kora' VII. kötetből kinyomtatott ívekről.” A szerző ugyanis meghalt. De a bizottsági előadó „lépései, hogy a családot a hiányzó kötetek

¹⁵ Érdekes a nagy vállalkozás jellegét illetően a kiadó Emich Gusztáv nyilatkozata (X. kötet, V. l.): „többször említette előtte (Ipolyi Arnold a M. Tört. Társulat elnöke) e sorok írója, hogy mennyire szükségesnek látná, ha a Magyar Nemzet Története a francia Lacroix-féle kiadásokhoz hasonló előkelő alak s modorban látna napvilágot . . .” A munka menetét, a munkatársak igénybevétele talán a szerkesztő Szilágyi Sándor szavai világítják meg leginkább: „az eredeti terv szerint tíz kötetre tervezett . . . munkát négy év alatt teljesen be kell fejeznünk . . .” (X. köt. VIII. l.), be is fejezték 1895–1898 között.

¹⁶ Tört. Biz. 17.

¹⁷ Tört. Biz. 19–20.

¹⁸ Tört. Biz. 15–26.

¹⁹ Jzkv. 1858. oct. 9-i ülés, résztvevők l. 10. j.

kiadási költségeinek folyóvá tételére bírja, ekkorig eredményre nem vezetettek . . .”²⁰ A Teleki család végül valamit engedett, de ezt az engedékenységet nem lehetett az előfizetőktől várni, akik tényleg igényt tartottak a megígért kötetekre. Így kellett intézkedni az iránt, hogy az esedékes kötetek várható megjelenése „hírlapilag meghirdetessék”.²¹

Mindez kétségkívül kényszerhelyzetre mutat. Keresték is a kiutat ebből a helyzetből. A megoldás a kötetek folyamatos megjelentetése volt, helyesebben a megígért kötettség eljuttatása az előfizetőhöz. Előfordulhatott az is, hogy egy éppen nyomdába adható, de a már megindult *Monumenta*-sorozatokba nem beleilleszthető kézirat birtokában új sorozat indításának gondolata merült fel. Ez volt az eset a már említett Magyar Leveles Tár címmel megindított sorozatnál. A dolog így történt. 1858. jún. 14-én Eötvös József elnöklete alatt jelen volt Szalay László, Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc bizottsági tag. Toldy ceruzával írt jegyzőkönyvi feljegyzéseiből kitűnik, hogy „beadatott 400 magyar levél a XVI. századból a Történelmi Tár számára beadva”. Úgy határoztak, hogy (a levelek) mint a Tár IX. és X. kötete jelenjenek meg külön címlappal.²² (Ez a fenti sorozatcím volt.) Folytatás nem lett.

Az ilyesfajta véletlenekre azonban nem lehetett hagyatkozni. Előrelátóbb gondolkodásnak látszott levéltári anyag másoltatása, főleg külföldön. Az ilyen munkára egyéni vállalkozás formájában kerülhetett sor akkor, ha valaki a Bizottságnak tetsző ajánlatot tett. 1869. május 8-án Horváth Mihály elnöklete alatt tartott ülésen fogadták el Mircse János ajánlatát Velencében magyar vonatkozású anyag másolására: „A Bizottság azt kívánta tőle, hogy velencei tárákban kutatva a legbecsebbet válogassa ki és másolja le . . . (mindent úgysem lehetvén)” mondja a Toldy Ferenc által vezetett jegyzőkönyv.²³ De nemcsak nem mindent másolt le Mircse, hanem másolatai, amiket átadott, általában kifogásolhatók voltak. Nem a határidő be nem tartása volt a hiba, hiszen az említett megbízatásának eleget tett és 1869. szeptember 13-án „184 tömött ívvel le lévén zárva egy negyedéves kötelezettsége. Mircse úrnak . . . 500 Ft utalványoztatott”.²⁴ A bajok később derülhettek ki. Ugyanis újabb ajánkozására (1414–1438 és 1442–1490 közötti anyag másolása) 1880. december 11-én bizonyos fenntartással válaszol a Bizottság „ha az oklevélgyűjtemény érdekes és paleographiai tekintetben megnyugtatóul szolgál”.²⁵

Másoltattak másokkal is és kezdettől fogva gyűjteményeket is vásároltak. Így 1855-ben a Czech és az Aranka gyűjteményt.²⁶ A forrásgyűjtésben általában az anyag bizonyos előzetes szempont szerinti kigyűjtésével gondolnak többet, semmint a közlés megbízhatóságával. Károlyi Árpádnak a bécsi levéltárakban folytatandó munkájával kapcsolatban (1879. november 8.) ajánlják „kiterjeszkedni azon részletekre is, melyek a magyar eseményekre döntő befolyást gyakorló nem magyar egyének jellemzésére világot vetnek”.²⁷ (Gondolom a körülírás a Habsburg-ház tagjaira vonatkoztatható főként.) A

²⁰ Jzkv. 1871–1885, 92'

²¹ Uo.

²² MTA Biz. 166.

²³ Jzkv. 1869. május 8. Horváth Mihály elnöklete alatt: Csengery Antal, Nagy Iván, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc egyúttal előadó.

²⁴ Jzkv. 1869. szept. 13.

²⁵ Jzkv. 1871–1885, 152.

²⁶ Jzkv. 1855.

²⁷ Jzkv. 1871–1885, 128.

forrásgyűjtésben mutatkozik egy olyan törekvés, hogy az anyagot válogatva, nem teljesen feltárva közöljék. Ez a felfogás kifejezésre jut már az 1854 novemberi alapvető határozatban.²⁸ Az ilyen, időnként változó válogatási szempont már az anyaggyűjtésben is bizonytalansági tényező és a közlést zavarja. Pedig az állandó sietség a publikálásban csak az egyszerű szöveg-közrebocsátást tette lehetővé, olykor a pecsétre, esetleg a kiállítás módjára vonatkozó, de nem szükségszerűen következő megjegyzésekkel. De még a szöveg egyszerű közlésére vonatkozólag sem léteztek világos előírások. 1881. március 12-én Nagy Imre a Bizottság tagja, aki már számos kötetnyi oklevélközlést mondhatott magáénak, egy tervezett szövegkiadást illetően a jegyzőkönyv szerint „kérdést tesz, vajjon Mártonfalvy naplóját, melynek kiadását a bizottság elhatározta, a régies helyesírás szerint bocsássa-e sajtó alá, vagy a mai helyesírást és kiejtést közelítse meg?”²⁷ Határozat, hogy a napló a modern helyesírás szerint kinyomattassék, megtartván a régi nyelvtani sajátosságokat; a kézirat betű szerinti másolata azonban tétessék le az Akadémia kézirtárába”.²⁹ A paleográfia körüli bizonytalankodást Mircse János esetével kapcsolatban már észrevehettük. A *szövegkiadás* két legfontosabb bevezető mozzanata a *szöveggel* és *írásával* kapcsolatos tudományos állásfoglalás, tehát szabályozást még mindig nem nyert. De arra nem gondoltak, hogy a fejlettebb és bevett európai kiadási szabályok követésének útjára lépjenek. A hibáknak azonban egyszer nyilvánvalókká kellett lenniük. 1888. február 24-én Fraknói Vilmos elnök rendkívüli ülésre hívta össze a bizottságot (Thaly K., Pauler Gy., Szilágyi S., Hajnik I., Salamon F., Nagy I., Fejérpataki L.). Pesty Frigyes volt az előadó. Az ülés célja volt „a bizottsági kiadványokat minél correctebb alakban a közönség birtokába juttatni.” Hogy az eddigelé nem történt, annak bizonyosságul szolgál az Alvinczy-okmánytár, az Anjou-kori okmánytár III. kötete, Gelesich Ragusai okmánytára és Marczali Henrik munkája II. József koráról.³⁰ A négy nem „correct formájú” kiadványból három oklevélkiadás, a *Monumentának*, mely már negyedik évtizedébe lépett, kötetei. Marczali műve viszont, ma is jól ismert és olvasott, és róla korábban (1881) a Bizottság így vélekedett: „szóba jött Marczali Henrik munkája Magyarország története II. József korában, melyről a kiküldött bírálók kedvezően nyilatkoztak . . . sajtó alá adassék”,³¹ hangzik a határozat.

Talán ilyen, az irányító Bizottság által nem kellő súlyukkal mért hiányosságok, melyek nem az anyagi, hanem a tisztán tudományos vonatkozásokat érintették, közrejátszhattak a forráskutatási és közlési kedv csökkentésében. Ez a csökkent érdeklődés az előbb már ismertetett sorozat kötetszámának visszaesésében (harminchatról—húszra) eléggé érzékelhető. Fokozhatta a negatív hatást a tényleg jelentkező vállalkozások megszervezésének, a valóságos eredmények elérésére való törekvésnek — ha nem tévedek a gyengesége. 1891. január 7-én Fejérpataky László 1200 db oklevélmásolatot és 6000 db oklevél-regesztát mutatott be a készítendő Zsigmond-kori oklevéltárhoz (bár az Anjou-kori okmánytár két utolsó kötete is hiányzott). A határozat záros határidőn belül kiadandónak mondta a kötetet.³² A folytatás — mint tudjuk — az ötvenes évek elején,

²⁸ MTA Biz. 15.

²⁹ Jzkv. 1871–1885, 153.

³⁰ Jzkv. 1886–1891, 38–398’

³¹ Jzkv. 159, 1881 okt. 8. Fraknói Vilmos elnökölt.

³² Jzkv. 1886–1891, 109–109’

jó hatvan év múltán Mályusz Elemér munkásságának köszönhető,³⁴ bár a befejezéshez ő sem jutott még el. 1890. március 13-án br. Radvánszky Béla jelentése a Rákóczi-család oklevéltáráról olvastatott. Az első kötetben a Bogáth–Radván nemzetség összes oklevelei kiadandók, „azon időpontig, midőn a nemzetségből az egyes, már állandó névvel bíró családok kiválnak, úm. a Rákóczy, Körtvélyessy, Morvay, Czékey, Hosszumezey, Monaky, Dobi, Bekecs, Izsépy és esetleg még más családok”.³⁴ Azaz, a felsorolt „esetleg még más családok” családi levéltárából a közös genushoz, nemzetséghez tartozás idejéből való oklevelek is előkeresendők és közlendők. (A Rákóczi-korszak kutatói tudják, hogy mi lett a tervből.) Ugyanezen az ülésen Molnár Viktor, Temes vármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja levelét olvasták, hogy a „tervezett megyei és városi monographia költségeihez” 5000 Ft-ot bocsátott 1886. október 25-én kelt levele szerint rendelkezésre. Ezt az összeget most 8440 Ft-ra emeli. Ez az összeg a Bizottság megállapítása szerint a 12 500–13 000 Ft-ra becsült kiadási költség jelentős része.³⁵ A kötet meg is jelent éppen húsz évvel később, 1911-ben, mint a Magyarország vármegyei és városai c. sorozat egyik kötete.³⁶ De a sorozatot már nem az Akadémia szervezte és gondozta, hanem a Magyar Monographia Társaság (a Magyar Tudományos Akadémia épületében). Ez a sorozat már nem akadémiai szervezésben valósult meg. A többi, a *Monumentába* sorolt vállalkozás pedig sorra megakad az első világháború alatt vagy után. Az is igaz, hogy akadoztak már előbb is.

Ha most figyelmünket a többi, a Történeti Bizottságnál kisebb arányokban és talán kisebb érdeklődés mellett működő bizottságra fordítjuk, a következő, erősen vázlatos kép lesz bemutatható. A történeti Bizottsághoz legközelebb állt az Archeologiai Bizottság és a Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága.³⁷ Az előbbi 1869 és 1880 között közzétette a *Monumenta Hungariae Archeologica* négy kötetét. E *Monumentának* folytatása nem volt, bár szerepét derekasan igyekezett betölteni az Archeologiai Értesítő. A másik bizottság két sorozatot is kezdeményezett, de ezek egyike sem jutott túl a kezdeteken. Az első sorozat *Olaszországi Magyar Emlékek* címmel indult (*Monumenta Hungariae Italica*).³⁸ A sorozat első és utolsó kötete: Veress Endre *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók*.³⁹ A második sorozat az *Olaszországi Magyar Oklevéltár* elnevezést viselte és szintén csak az első két kötetig jutott (Lukcsics Pál *XV. századi pápák oklevelei* (1931 és 1938),⁴⁰ helyesebben regesztái). Ez utóbbi, inkább elképzelt mint megvalósult sorozat

³³MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmondkori Oklevéltár (I. 1387–1399, Budapest 1951); II/1. 1400–1406, Bp. 1936, II/2. 1407–1410, 1958.)

³⁴Jzkv. 1886–1891, 85–86.

³⁵Uo. Molnár Viktor 1886. okt. 25-én kelt levelével a november 5-én tartott bizottsági ülés még nem foglalkozott.

³⁶Temesmegye és Temesvár szabad királyi város címmel, é. n. (1910), az akkor már elhunyt BOROVSZKY SAMU még főszerkesztőként szerepel.

³⁷MTA Biz. 225–260.

³⁸Fontes Rerum Hungaricarum 1–3, VERESS ENDRE: Matricula Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium (1–2) és (3) Rationes curiae regis Poloniae 1576–1586 (KOSÁRY, 234).

³⁹VERESS ENDRE: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864, Budapest (MTA) 1941 (I. előző j.) Olaszországi Magyar Emlékek III.

⁴⁰Olaszországi Magyar Oklevéltár. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet I. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

mutatja leginkább azt az elgondolás- és szervezési hiányt, amivel a hazai, esetleg osztrák levéltárak és könyvtárak után legtöbb magyar anyagot ígérő római kutatás a mai napig küszködik. Az Akadémia érdektelensége kezdettől fogva megfigyelhető, annak ellenére, hogy a Történelmi Bizottság hosszú időn át volt elnöke, Fraknói Vilmos c. püspök igen jelentős anyagi áldozattal igyekezett a római kutatások intézményessé tételét elősegíteni. Római görög kódexekből állította össze Vári Rezső három kötetben *Sylloge tacticorum Graecorum*-át, (1917–1935).⁴¹ A Széchenyi Bizottság viszonylag kitartóbban gondozta *Széchenyi István Munkái* I. osztályának megjelent kilenc kötetét.⁴² Az Akadémia Filozófiai Könyvtárának 1930–1941 között megjelent tizenhárom kötete már a két világháború közötti idő egyik legbefolyásosabb kulturpolitikusának támogatását élvezte.⁴³

A Nyelv- és Széptudományok Osztálya, a mai I. Osztály sorozatindításai, s egyáltalán, nagyobb vállalkozásai meg sem közelítik a *Monumenta Hungariae Historica* tervének és részbeni megvalósulásának arányait. Br. Wlassics Gyula kultuszminiszter ugyancsak 1897-ben hívta fel az Akadémiát egy Állandó Szótári Bizottság létesítésére, idézve a francia példát,⁴⁴ de a Nyelvtudományi Bizottság kevéssel megindulása után, 1856-ban már foglalkozott a Magyar Nyelv Nagyszótára megindításának ügyével és 1857-ben hozzá is fogtak a munkálatokhoz.⁴⁵ Talán fölösleges is lenne megemlíteni, mert köztudott, hogy a Nagyszótár ügye ma is foglalkoztatja az Akadémiát. Viszont a szótári munka két jelentős mellékterméke még az első világháború előtt megjelent. Az egyik Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond *Magyar Nyelvtörténelmi Szótár* (I–III. 1890–1893); a másik Szamota–Zolnai *Magyar Oklevél Szótára* (I–II. 1902–1906). A *Régi Magyar Nyelvelmékek* csupán egy-két kötetig eljutott kezdeményezése⁴⁶ után, Volf György szorgalmas szövegközlő munkájával a *Nyelvelméktár* tizenöt kötetben a sikeres befejezésig jutott.⁴⁷ Sajnos, e derék és kevesedmagával teljesnek mondható sorozatról sem mondható, hogy a betűhív közlés következetes, bár a teljes megbízhatóság garanciáját nem jelentő véghezvitelen kívül, különösebb filológiai vagy tárgyi gondozásban lett volna része.

Az Irodalomtudományi Bizottság elkezdte és befejezte a *Régi Magyar Könyvtár* kötetének kiadását három részben, négy kötetben.⁴⁸ Az RMK I. és II. egyesített újraalakítása folyamatban van,⁴⁹ míg az RMK III. korszerűsítése még egy-két évtized munkája lehet. Ma is használatos, bár felülvizsgálatra, kiegészítésre szorul, a *Magyarországi tanulók külföldi egyetemeken* c. megindított sorozat, melynek négy megjelent kötete a jénai, a bécsi, a krakkói egyetemeken tanult magyarok névsorát, illetőleg a bécsi egyetem anyakönyvének magyar vonatkozású adatait közli.⁵⁰

⁴¹ Vári Rudolf (Rezső): *Leonis Imperatoris Tactica I–II*, Budapest, 1917–1922.

⁴² Budapest, 1921–1930.

⁴³ MTA. Biz. 68.

⁴⁴ Uo. 71.

⁴⁵ Uo. 73.

⁴⁶ Uo. 85.

⁴⁷ Uo. 90.

⁴⁸ SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár I–III*, Budapest 1871–1896.

⁴⁹ *Régi Magyarországi Nyomtatványok I. 1472–1600*, Budapest 1971. Sajtó alatt a II. kötet (1601–1635).

⁵⁰ ÁBEL JENŐ: *Magyarországi tanulók külföldön I–IV*, Budapest 1890–1892.

A humanizmus kutatása irányában a XIX. század vége felé feltámadt érdeklődés adta az *Irodalomtörténeti Emlékek* sorozat elindításának gondolatát. Két kötet meg is jelent.⁵¹ A gondolat felelevenítése, mint tudjuk, a két világháború között magánkezdeményezésre és idegen kiadó (a lipcsei Teubner) közbenjöttével történt. Ez, a legszigorúbban vett tudományos igényeknek nemzetközileg is magas mércéjével mérhető Juhász László-féle *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* számos kötetig eljutott, de a második világháború miatt megszakadt sorozat.⁵² Újból való megindítása Klaniczay Tibor kezdeményezésére történt.

Az ország akkori határain kívül eső területeken fellelhető vagy gyanítható – elsősorban levéltári – hungarikák kutatása is foglalkoztatta az Akadémiát. Így a Lobkowitz hercegek raudnitzi (Roudnice) levéltárából szintén kértek másolatokat.⁵³ Ha nem is az Akadémia maga, de jelesebb tagjai Fraknói Vilmos vezetésével az Isztambulba került Corvinák legalább egy részének felkutatásában és hazahozatalában vették ki részüket.⁵⁴ A kódexek kutatása azonban, külföldön, legfeljebb támogatás kérdése volt, de nem szervezés tárgya. 1883. november 30-áról a jegyzőkönyvben ez áll: „Olvastatik Csontos János levele, melyben kéri, hogy a külföldi levéltárakban talált kódexek a bizottság kérésére összeírván és most ki akarván adni, ha műve kiadásra kerül, némi anyagi támogatásban részesítenék. (A határozat.) Elvileg elfogadjatik s a kérelem a költségvetés alkalmával vétetik tekintetbe . . .”⁵⁵ Hogy ez nem történt meg, Csontos gyűjtésének további sorsa mutatja.⁵⁶

Az akadémiai sorozatok gondozásának rendszertelenné válása, bizonytalansága, sok esetben elakadása, mégsem lehet ok az egyértelmű elmarasztalásra. 1867-ben megalakult a Történelmi Társulat, mely igen nagy érdemeket szerzett a forráskutatás országos méretű ösztönzésében, részben szervezésében. 1878-tól, az Akadémia támogatása által segítve, már vállalhatta a Történelmi Társulat szerkesztését. Vándorgyűlései az ország nagy vidékein mozgatták meg a közvélemény érdeklődését a múlt kutatása felé és adtak kezdeményező erőt a helytörténeti kutatásokat sokszor igen ügyesen összefogó, sőt irányító történeti és régészeti társulatok, múzeumi egyletek stb. létrehozásához. E szorgos, sokfelé folyó munka egyfajta országos összefoglalásának gondolatából fakadt a *Magyarország vármegyéi és városai* c. monográfia-sorozat, mely ugyan az első világháborúig csak 21 megye és néhány szabad királyi város, továbbá Fiume igen sok szempontú, gyakran jó, bár általában váltakozó színvonalú leírását adja mindössze 24 kötetben.⁵⁷ Kiadója a már említett Magyar Monographia Társaság, de kezdeményezője és egyes tagjainak közreműködése által előrevivője az Akadémia. Nem feledkezhetünk meg az egyházak, a katolikus egyház-

⁵¹ ÁBEL JENŐ: *Irodalomtörténeti Emlékek I–II* Budapest 1890.

⁵² *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* redigit LADISLAUS JUHÁSZ, Lipsiae B. G. Teubner, Klaniczay Tibor élesztette újjá.

⁵³ Jzkv. 1871–1885, 128. 1879. nov. 8.

⁵⁴ ÁBEL JENŐ: *Corvincodexek*. Budapest 1879.

⁵⁵ Jzkv. 1871–1885. 193.

⁵⁶ CSONTOSI cikkek a *Magyar Könyvszemlé*ben 1887–1897. Tervének kései, de szerencsésebb megvalósítóját Csapodi Csabában üdvözölhetjük.

⁵⁷ Abaúj-Torna, Bars, Bács-Bodrog I–II, Bihar, Esztergom, Fiume és a Tengerpart, Gömör-Kishont, Győr, Heves, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskun I–II, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szatmár és Szatmár-Németi, Temes és Temesvár, Torontál, Vas, Zemplén.

megyék és a szerzetes, elsősorban a tanítórendek saját múltjuknak feltárására irányuló és sokszor előkelő formában mutatkozó munkáiról.^{5 8} Hogy ilyen élénk, a társadalmi közegben mozgó, bár ismét csak nagyobbbrsztt befejezetlen sorozat-publikálásokat hozó múltkutatásnál az akadémiai kezdeményezés már vesztett erejéből, de jelentőségéből is, szinte természetes. Aminek hiányát sajnálatosan kell megállapítanunk, az az *akadémiai testületek* legalább elvi-tudományos szinten szükséges *irányító* szerepének, talán azt kell mondanunk, fel nem ismerése. A fentebb elmondottakból ugyanis annyi kitűnhetett, hogy az Akadémiát sorozatainak pusztá létben maradása foglalkoztatta szükségszerűen. Az okok már e vázlatos tájékozódás után is megállapíthatók: 1. az anyagi lehetőségek kezdettől bizonytalan volta, ebből következett 2. az önmagukat eltartani igyekvő vállalkozások előkészítése; ami viszont 3. a tudományos igényesség, a korszerűbb színvonal kárára történő kompromisszumot hozott; 4. a szélesebb, szinte társadalmi méretű forráskutatás az országos vállalkozások helyett a helyi törekvések iránt ébresztett érdeklődést; 5. a nagyobb vállalkozások megvalósítása egy-egy jeles tudósunk munkaerejével és életidejével számolt, és 6. a források feltárására való nevelésről, az utánpótlás képzéséről gondoskodás nem történt. Rövidebben: hiányoztak a munka folyamatosságát biztosító anyagi és személyi feltételek.

Ennek ellenére még e nem túlságosan sok örömet nyújtó és igen vázlatos áttekintés is csak növelhette tiszteletünket az intézmény iránt, mely a forrásanyag eredendő hiányosságai, a szervezési rendszertelenség ellenére szorgos búvárkodásra és nem kevés maradandó értékű mű alkotására adott ösztönzést. A forráskutatás ügye azonban ma is nemcsak elsőrendű feladat, hanem a jelen és a jövő akadémiai könyvkiadására nehezedő gond és teher is.

^{5 8}Elsősorban említendő: BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története I–III. 1883–1884, a Monumenta Vaticana Episcopatus Vesprimiensis I–III. Budapest 1899–1907; Monumenta Ecclesiae Strigoniensis; Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története I–XII, Budapest 1915, valamint BÉKEFI REMIGnek a pilisi és pásztói, továbbá a cikádori apátságok történetéről írt művei.